

Др Борис ТОМАНИЋ

Институт за савремену историју, Београд
Научни сарадник, borisbox62@gmail.com

На новом путу. Успостављање односа између Југославије и Бугарске на крају Другог светског рата*

Апстракт: Рад говори о успостављању односа између Југославије и Бугарске на крају Другог светског рата. У првом делу текста дата је кратка анализа односа комунистичких партија Југославије и Бугарске од 1941. до 1944. године. Војним и политичким предусловима за остваривање сарадње посвећена је нарочита пажња. Геополитичка стратегија Совјетског Савеза поново је активирала идеју Балканске (Јужнословенске) федерације, па су флукутације по овом питању посебно обрађене у другом поглављу. Слабљење ових идеја условило је интензивнији рад на билатералној кооперацији која је крунисана успостављањем дипломатских односа. Ова сарадња анализирана је у последњем поглављу. Чланак је настао на необјављеној архивској грађи похрањеној у Србији, Северној Македонији и Бугарској, објављеним изворима, периодици и релевантној литератури.

Кључне речи: Југославија, Бугарска, Совјетски Савез, Други светски рат, Балканска (Јужнословенска) федерација, војно садејство, културна сарадња, дипломатски односи.

* Списак раније објављене литературе за наведену тему: Георги Даскалов, *Българо-югославски политически отношения 1944–1945*, (София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1989); Petar Dragišić, *Jugoslovensko–bugarski odnosi 1944–1949*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007); Милчо Лалков, *От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в балканския югоисток (1944–1948 г.)*, (София: „Век 22“, 1994); Евгения Калинова, *Победителите и България (1939–1945)*, (София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2004); Kaloyan Matev, *Red Wind over the Balkans. The Soviet offensive south of the Danube, September–October 1944*, (Warwick: Helion & Company Ltd, 2019); Slobodan Nešović, *Jugoslavija–Bugarska, ratno vreme 1941–1945*, (Beograd, Sarajevo: Narodna knjiga, Prosveta, Svjetlost, 1978); Slobodan Nešović, *Na žeravici. Pokušaj Bugarske da se povuče iz rata (1943–1944)*, (Beograd: Narodna knjiga, 1983); Branko Petranović, *Balkanska federacija: 1943–1948*, (Šabac: Zaslona, 1991)

Увод

Југославија и Бугарска су се на почетку немачке агресије на Балкану нашле на супротстављеним странама, што је проузроковало прекидање њихових односа. Прво је то урадила Бугарска, прекинувши дипломатске односе са Југославијом 15. априла 1941. године. Иако источни сусед у тим тренуцима није објавио рат, немачке трупе извршиле су један од напада са бугарске територије на Југославију, што се одлукама међународног и кривичног права сматрало вођењем агресорског рата. Добијање јужних и југоисточних делова Југославије у распарчавању ове земље које је уређено на Бечкој конференцији говорило је у прилог томе да је Бугарска уз помоћ својих савезника насилним путем стекла територијална проширења и да се фактички од 6. априла налазила у ратном стању са Југославијом. То је са закашњењем потврдила Југословенска влада. Она је осудила бугарску окупацију делова Југославије, објавивши 4. маја 1941. да је са Бугарском у рату од 6. априла 1941. године.¹

Од тада па до позног лета 1944. у распарчаној и окупираној Југославији и окупаторској и профашистички опредељеној Бугарској, али и у емиграцији, деловали су разни чиниоци спољног и унутрашњег карактера и републички и монархистички опредељених група, покрета и појединаца са свих страна политичког спектра. Како је рат одмицао, односно како се ближио крају, у овом делу Европе, под директним утицајем Совјетског Савеза, али и уз договоре савезника, јачали су комунистички покрети отпора. Комунистичка партија Југославије (КПЈ) још током летњих месеци 1941. створила је своје партизанске јединице – народноослободилачку војску Југославије (НОВЈ), а временом је ојачала и своје политичке позиције које су нарочито од Другог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) кренуле да се обликују у државотворном духу. Бугарска радничка партија (БРП)² доста спорије и пасивније се развијала у ратним годинама, нарочито због тога што је платформа на којој је деловала и даље била неоштећена, чак је у периоду 1941–1944. постала и репресивнија услед ојачавања бугарског полицијског апарата и директног мешања Немачке у унутрашње ствари Бугарске. Међутим, бугарски комунисти

1 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*, (Beograd: Nolit, 1988), 25–51; Miroslav Stojiljković, *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989), 29–100; Борис Томанић, „Судбина југословенског посланства у Бугарској 1941–1944”, *Токови историје* 2/2023, 167–183; Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970).

2 БРП је после 9. септембра 1944. променила име у Бугарска радничка партија (комуниста) (БРП(к)).

нису деловали само из земље, него и из Москве, где се налазио Загранични биро БРП, али и прекаљени комуниста Георги Димитров, генерални секретар Коминтерне до њеног распуштања. Управо је по његовом налогу 17. јула 1942. преко радио-станице „Христо Ботев“ прочитан програм Отчественог фронта који је био на линији одлука Седмог конгреса Коминтерне. Иако су комунисти у другој половини године водили разговоре са готово свим представницима опозиционих партија, у Отчествени фронт су се временом укључили Бугарски земљораднички народни савез (БЗНС), политички круг (касније народни савез) „Звено“ и малобројна Социјалдемократска странка. Кроз легалну форму, али и илегалне акције које су вршили припадници Народноослободилачке устаничке армије (НОВА), коју је БРП основао марта 1943, деловање Отчественог фронта, односно комуниста, кренуло је да поприма значајнији облик пролећа 1944. године.³

У преломним годинама Другог светског рата одлукама Техеранске конференције (28. новембар–1. децембар 1943) савезници су формално признали НОВЈ и почели партизанском покрету да пружају свестрану подршку, па су пролећа 1944. ове герилске јединице постале најјача антифашистичка снага у Југославији. Важан догађај десио се 16. јуна 1944. када су лидер КПЈ и НОВЈ, Јосип Броз, и председник југословенске владе, Иван Шубашић, постигли договор на Вису, тзв. Вишки споразум, који је утро пут у комунистичком преузимању власти у земљи. Отприлике у исто време кренуо је продор главнине партизанских снага у Србију које су се налазиле у централним и западним деловима Југославије. Акције које је изводила НОВЈ биле су у директној вези са офанзивом Црвене армије која је 12. септембра избила на Дунав код Турну Северина успостављајући директну везу са јединицама НОВЈ. Истог дана, краљ Петар II Карађорђевић издао је своју чувену прокламацију да се сво становништво које жели да учествује у ослобађању земље стави под команду Јосипа Броза.⁴

3 Евгения Калинова, „Възникване на Отчествения фронт в годините на Втората световна война“, *История на Отчествения фронт/Съюз в България. Том 1*, със. Искра Баева, (София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012), 11–45; Елена Любомировна Валева, „България в годы второй мировой войны“, в: *Болгария в XX веке. Очерки политической истории*, ред. Елена Любомировна Валева, (Москва: Институт Славяноведения, 2003), 262–301; Stojiljković, *Bugarska okupatorska politika*, 119–268; Борис С. Томанић, „Југославија и Бугарска 1941–1945: између сукоба и савеза“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2022), 771–797; Boris Tomanić, „The Relations between Yugoslavia and Bulgaria during the Second World War (1939–1945): general reviews and analyses“, *Istorija 20. veka* 2/2023, 335–337.

4 Евгения Калинова, *Победителите и България (1939–1945)*, (София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2004), 11–110; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 303–324.

У Бугарској снаге Отечественог фронта, односно БРП, нису имале снагу да самостално преузму власт, па су то учиниле уз помоћ Црвене армије, која је покренула краткотрајну акцију под називом „Операција Бугарска” 8. септембра 1944. године. Брзим продором совјетских јединица у небраћену земљу и хитрим и оперативним деловањем лидера Отечественог фронта ова организација преузела је власт у земљи 9. септембра 1944. године. СССР је поред војне, прибегаво и политичкој тактици. Пошто није била званично у рату са Бугарском, Москва је 5. септембра 1944. објавила рат Софији како би се нашла у истој позицији као и други савезници – Велика Британија и САД, који су се налазили у рату са Бугарском од 13. децембра 1941. године. Објава рата догодила се неколико часова раније од бугарског проглашења прекида дипломатских односа са Немачком 6. септембра 1944. године (Бугарска објавила рат Немачкој 8. септембра). Близина Совјетског Савеза и војна превој у Бугарској, али и одуговлачење Западних савезника да отпочну преговоре о примирју са бугарском делегацијом, одвели су читав овај догађај из већ заказаног Каира у Москву. Тиме је додатно осигурана комунистичка превој у овој држави.⁵

Остало је да се одигра још неколико потеза како би СССР остварио тоталну војну и политичку супремацију у Југославији и Бугарској и матирао своје противнике и савезнике. Због тог циља требало је ускладити деловања просовјетских и комунистичких тела на европском југоистоку која су већ дошла или су управо долазила на власт. У случају Југославије и Бугарске посао је из угла Кремља требало релативно лако завршити. Међутим, иако су југословенски и бугарски комунисти створили солидне везе током окупације, период 1941–1944. изнедрио је бројне несугласице које су минимално оптеретиле касније успостављање односа, а које се могу каналисати у два већа проблема: питање Македоније⁶ и надређени став КПЈ у односу на БРП.⁷

5 Kaloyan Matev, *Red Wind over the Balkans. The Soviet offensive south of the Danube, September–October 1944*, (Warwick: Helion & Company Ltd, 2019), 132–133, 138–142; Светозар Недев, „Сталин и Българската армия”, *Призвание и всеодржност. В чест на 70-годишния юбилей и 40-годишната научна дейност на проф. д.и.н. Витка Тошкова*, с.с. Луиза Ревякина, (София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2011), 255–284.

6 Македонско питање које овде помињемо први пут је у комунистичком амбијенту кренуло јасније да се приказује кроз пројекат Балканске комунистичке федерације. У погледу Македоније истакнута је парола „о независној и уједињеној Македонији”. Године 1934. отишло се корак даље када је Балкански земаљски секретаријат дао изјаву о постојању македонског језика и македонске нације. Доласком Јосипа Броза на чело КПЈ 1937. иницирано је оснивање националних огранака КПЈ у Словенији и Хрватској, али не и у Македонији. Ово се поклапало са новим правцем Коминтерне која је због фашистичке опасности обуставила акције за разбијање Југославије. До почетка немачке агресије на Балкану, КПЈ је у главним цртама уобличио ставове о засебној македонској народности. До почетка Другог светског рата

Потписивање примирја и војно садејство као предуслов за успостављање односа

Дана 9. септембра у 6 часова ујутру прочитана је од новог председника владе, Кимона Георгијева, прокламација Отаџбинског фронта и друга саопштења. Нова влада је истог дана од Москве затражила примирје. Именована је и делегација која је 10. септембра 1941. ступила у контакт са командантом Трећег украјинског фронта, маршалом Фјодором Толбухином. У месту Црна Вода у Румунији, након хладног пријема, закључено је да су се стекли услови за преговоре о примирју.⁸

Међутим, разговори три велике силе нису се одвијали у најбољем светлу по питању околности према којима би Бугарска потписала примирје. Спорна питања тичала су се: 1) места потписивања – Анкара или Москва, 2) статуса бугарске војске – да ли може да ратује на страни савезника, 3) чији представници треба да потпишу примирје, 4)

став о независној и самосталној Македонији преовладао је и код бугарских комуниста. Бугарском окупацијом Македоније ставови КПЈ и БРП су се донекле променили, па се „македонско питање“ поново нашло у епицентру односа. Питање је донекле затворено када је на Другом заседању АВНОЈ-а и каснијим одлукама на Вису 24. јуна 1944. уређен федеративни статус Македоније у оквиру Југославије (Архив Југославије [АЈ], фонд 790/16, Збирка докумената ЦПА БКП (Софија), фасцикла, 2, сигнатура, 120; Костадин Палешутски, *Југославската комунистическа партија и македонскиот вџпрос 1919–1945*, (Софија: Българската академия на науките, 1985); Slavoljub Cvetković, „Balkanska komunistička federacija i makedonsko nacionalno pitanje”, *Istorija 20. veka* 2/1994, 49–59).

7 Надређеност КПЈ у односу на БРП проистекла је из искустава герилске борбе једне и друге партије у периоду 1941–1944. КПЈ је сматрала да је своје војне јединице боље устројила и омасовила, да је њен став по питању отпора фашистичком окупатору исправнији, да је уступање „слободне територије“ југоисточне Србије и давање логистике било кључно за организовање већих јединица НОВА, да је југословенски партизански покрет израстао у снагу која је могла самостално да ослободи земљу и да успостави власт, што није случај са бугарским партизанским покретом итд. (Георги Даскалов, *Българо–југославски политически отношения 1944–1945*, (Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1989), 23–57; Томашић, „Југославија и Бугарска”, 771–805).

8 АЈ, фонд 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије (ЕВКЈ), 174–609, Šumenković, Анкара, 6. септембар 1944, пов. бр. 502; АЈ, фонд 370, Посланство Краљевине Југославије у Турској–Цариград (ПКЈТЦ), Анкара, 25–74, Шуменковић Министарству, пов. бр. 502, 6.9.1944; *Великите сили и България 1944–1947 г. Том I. Примирieto между СССР, Великобритания (јануари–октомври 1944 г.). Документи*, със. Луиза Ревякина, Витка Тошкова и Татјана Волокитина, (Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2014), 43–44, 150–151; *България–непризнатият противник на Третия райх*, със. Витка Тошкова и други, (Софија: Издателство на Министерството на отбраната „Св. Георги Победоносец”, 1995), 19–20, 21–22, 43; Slobodan Nešović, *Na žeravici. Pokušaj Bugarske da se povuče iz rata (1943–1944)*, (Beograd: Narodna knjiga, 1983), 152–153.

повлачења бугарских трупа из Македоније и Тракије, 5) лидерства у Савезничкој контролној комисији.⁹

У разговорима представника великих сила као најважније истакнуто је питање под бројем четири – евакуације бугарске војске са југословенских и грчких територија. Иако се Москва сложила да се евакуација бугарског војног апарата што пре заврши, ипак се тражило одлагање везано за Тракију. Совјетски Савез се залагао да бугарска војска остане у Тракији као главна снага сходно договору „са представницима тог краја” и да буде потчињена маршалу Толбухину. Њено присуство, по речима совјетских представника, било је потребно због границе са западном Македонијом кроз коју је пролазила немачка војска.¹⁰ Било је очигледно да се радило о потенцијалној заштити совјетских интереса на Медитерану, на којем је Велика Британија успоставила преимућство. СССР је овим потезом такође испитивао докле су Западни савезници спремни да иду по питању заштите њихових интереса у овом делу Европе.

Одговор на ово питање убрзо је уследио. Након притисака британског председника владе, Винстона Черчила, и министра иностраних послова, Ентонија Идна, у Парламенту, преговори између великих сила су за тренутак застали и убрзо попримили динамичнији облик.¹¹ У оваквој затегнутој атмосфери у којој је Велика Британија чувала „свој посед” Егејско море, а Совјетски Савез покушавао преко Бугарске да се докопа северних обала Медитерана, дана 9. октобра у Москви је вођен чувени разговор совјетског лидера, Јосифа Стаљина, и британског премијера, Винстона Черчила, о подели интересних

9 Stojan Pinteв, „Great Britain and the Armistice with Bulgaria (September–October 1944)”, *Bulgarian Historical Review* 1/1986, 7; Nešović, *Na žeravici*, 168–173. Оснивање Савезничке контролне комисије (СКК) договорили су совјетски и британски министри иностраних послова, Вјачеслав Молотов и Ентони Идн, 13. октобра 1944, а установљена је одлукама примирја са Бугарском. Тада је и одлучено да ово тело буде под савезничком (совјетском) Врховном командом. То је био и главни чинилац да СКК добије чист просовјетски карактер. Њен председник, маршал Фјодор Толбухин, због сталног боравка на фронту није могао са пуном пажњом да се посвети овој функцији, па је деловањем СКК-а руководио његов заменик, генерал-пуковник Сергеј Бирјузов. Главни задатак СКК-а било је праћење испуњавања услова примирја (Луиза Ревякина, „Съюзната контролна комисија в България (ноември 1944–декември 1947)”, в: *Великите сили, Балканите и България през Втората световна војна. Международна научна конференция 21–23 април 2015, София*, сьс. Александър Гребенаров, (София: Институт за исторически изследвания – БАН, Военна академия „Георги Стойков Раковски”, 2016), 45–68).

10 АЈ, 103–174–609, Frangeš, Ваšington, 23.9.1944, пов. бр. 601; АЈ, 103–174–609, Šumenković, 5.10.1944, пов. бр. 547; АЈ, 370–25–74, Шуменковић Министарству, пов. бр. 547, 5.10.1944; АЈ, фонд 371, Посланство Краљевине Југославије у САД–Вашингтон (ПК-САДВ), 41–54, Frangeš Jugoslovenskoj vladi, 23.9.1944, пов. бр. 601.

11 *България–непризнатијат противник на Третия райх*, 70, 76–77; Elizabeth Barker, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, (Zagreb: Globus 1978), 211.

сфера тзв. „договор о процентима”. Истовремено, у разговорима двојице шефова дипломатија, Вјачеслава Молотова и Ентонија Идна, који су вођени у Москви у присуству америчког амбасадора, Аверела Харимана, до појединости је продискутована ситуација створена у Бугарској.¹² Преговори између представника Велике Британије и СССР-а су запели око одређених ситница, али су у начелу протекли без потешкоћа, па је 11. октобра постигнута сагласност о тексту саопштења о прелиминарним условима савезничких влада које ће три силе предати Бугарској као одговор на њену понуду за примирје.¹³ У саопштењу је стајало да су владе трију сила одлучиле да је основа која је неопходна за отпочињање преговора о примирју обавеза бугарске владе да предузме евакуацију свих бугарских трупа и свих бугарских службеника са југословенске и грчке територије. Евакуација је морала да се изведе у року од 15 дана. Ради потврде и контроле извршења, три савезничке владе су требале да пошаљу представнике који ће деловати у својству заједничке комисије под председништвом совјетског представника.¹⁴

„Протокол уз Споразум о примирју са Бугарском” разрешио је одређене недоумице које су три велике силе имале по питању уговора који је требало да се склопи. У вези са Југославијом и Грчком Протокол је налагао бугарској влади да сместа стави на располагање извесне намирнице као помоћ народу на грчкој и југословенској територији. Количина сваког производа који ће бити испоручен требало је да се одреди споразумом између три велике силе и сматрао се као део репарација.¹⁵

Истог дана када је постигнута сагласност великих сила, 11. октобра, бугарска влада издала је саопштење о повлачењу бугарске војске и административног особља са грчке и југословенске територије. Не-

12 За Југославију 50–50%, за Бугарску испрва 75–25% за Совјете, онда 80–20% за Совјете и оснивање СКК-а (*Tito–Churchill. Strogo tajno*, ur. Dušan Biber, (Zagreb: Globus, 1981) 341–349).

13 *Великите сили и Българија 1944–1947 г. Том I*, 269–277; Barker, *Britanska politika*, 211.

14 *Българија–непризнатиот противник на Третия райх*, 90–98; Nešović, *Na žeravici*, 181–182; Стоян Пинтев, „Принципът на безусловна капитулација и примирјето с Българија – октомври 1944. г.”, *Исторически преглед* 3–4/1998, 51–55. Видети: Vojmir Kljaković, „Jugoslovensko-bugarski odnosi u periodu august-oktobar 1944. godine u svjetlu sporazuma u Krajevci”, *Vojnoistorijski glasnik* 3/1981, 39–67.

15 Nešović, *Na žeravici*, 199–200. Пре него што је бугарска делегација добила коначне услове примирја, Молотов је примио бугарске представнике и у присуству свог помоћника Андреја Вишинског казао: „...Бугарска мора да поднесе извесне тешкоће. Ми нисмо сами. Имамо савезнике, који инсистирају да Бугарска прими одређену одговорност. И све то под утицајем наших суседа. Шта је радила Бугарска у Србији? Шта је она тражила у Грчкој? Наши савезници инсистирају, а ми се ипак трудимо да ублажимо ваш положај. Ми смо уврени да се Бугарска не може третирати горе од Румуније и Финске...” (Kljaković, „Jugoslovensko-bugarski odnosi”, 63).

колико дана касније, 16. октобра, у Москву је пристигла бугарска делегација.¹⁶ Совјетска влада преузела је одговорност да обавести југословенску и грчку страну о условима примирја и чину њихове предаје. Међутим, договорено је да се остане само при томе и да се позиви за потписивање докумената о предаји Бугарске не уруче.¹⁷ Уговор о примирју потписан је 28. октобра 1944. године.¹⁸

Бугарска је овим уговором била у обавези да разоружа немачке снаге које су се налазиле у Бугарској и да их преда као ратне заробљенике; да интернира грађане Немачке и њених сателита. Влада Бугарске се обавезала да издржава и држи све копнене, поморске и ваздушне снаге које су могле бити одређене за службу под заједничким руководством савезничке (совјетске) Врховне команде. Бугарска влада морала је да дозволи савезничким војним јединицама слободу пролаза својом територијом и при том кретању бугарска влада морала је да укаже помоћ својим транспортним средствима. Ове снаге нису смеле да се употребљавају на територији савезничких земаља без претходног одобрења тих земаља.¹⁹

Бугарске оружане снаге и службеници, сагласно са предусловима које је прихватила бугарска влада 11. октобра 1944, морали су да се евакуишу са простора Грчке и Југославије у одређеном року према предвиђеним условима. Бугарска је такође морала све законске и административне акте који су се односили на анексију или укључивање у Бугарску југословенских и грчких територија да поништи.²⁰

16 Централен државен архив (ЦДА), фонд 1484, Министерство на вџншните работи – Парижка мирна конференција, инвентарен опис, 1, архивна единица, 12, лист, 1–9; *България–непризнатият противник на Третия райх*, 110–113; *Великите сили и България 1944–1947 г. Том I*, 308–328; Nešović, *Na žeravici*, 193; Kljaković, „Jugoslovensko-bugarski odnosi”, 62–63.

17 У преговорима су учествовали: У име владе СССР-а: представници Народног комесаријата за иностране послове, Вјачеслав Молотов, Андреј Вишински, Валеријан Зорин, Николај Новиков, Александар Лавришчев, затим генерал-пуковник Алексеј Желтов и контра-адмирал Николај Абрамов; у име владе Велике Британије: амбасадор у Москви, Арчибалд Кларк Кер, и генерал-лајтнант Џон Хамел у својству представника савезничког врховног команданта за Средоземје; у име владе САД: отпрачник послова у Москви, Џорџ Кенан; у име бугарске владе: опуномоћени чланови делегације министарског савета, Петко Стајнов, министар иностраних послова; Добри Терпешев и Никола Петков, министри без портфеља, и Петар Стојанов, министар финансија. Преговори су вођени између 26. и 28. октобра у Москви („Бугарска је примила савезничке услове примирја. Споразум о примирју потписан је прекјуче у Москви”, *Политика*, 30.10.1944, 2; Nešović, *Na žeravici*, 202–203).

18 *Великите сили и България 1944–1947 г. Том I*, 364–367.

19 *Исто*, 291.

20 На састанку СКК-а од 28. октобра 1944. одлучено је да се бугарске трупе евакуишу само из Грчке, пошто су у Југославији увелико трајале операције у којима је била ангажована Бугарска народна армија (БНА). Планирано је да 3. новембра буде потписана декларација о завршеној евакуацији (Стојан Пинтев, „Начална дейност на

На крају, бугарска влада се обавезала да ослободи све савезничке ратне заробљенике и интернирце и да укине сво законодавство које је на било који начин дискриминисало одређене социјалне, верске или политичке групе. Бугарска је морала да сарађује у задржавању лица окривљених за ратне злочине и да им суди. Ова држава се такође обавезала да распусти све прохитлеровске и фашистичке војне, милитаризоване и друге организације. Влада Бугарске такође је морала да врати сву имовину и да плати репарације, укључујући Југославију и Грчку.²¹

* * *

Док су трајали преговори између великих сила и Бугарске око склапања примирја, Совјетски Савез преузео је иницијативу за склапање југословенско-бугарског савеза. Ова иницијатива имала је у првом реду војну функцију у циљу сламања осовине на југоистоку Европе, а затим политичку функцију у циљу стварања Балканске (Јужнословенске) федерације, којом би СССР извршио још већи притисак на Англоамериканце и у потпуности истиснуо њихов утицај из овог дела Европе. Бугарска војска, односно Бугарска народна армија (БНА)²², званично је 16. септембра 1944. стављена под команду Трећег украјинског фронта, односно маршала Толбухина.²³ Због тог циља у Софију је стигао генерал-пуковник Бирјузов да би ускладио наступања и заједничка дејства Црвене армије и бугарских јединица и преузео руковођење Савезничком контролном комисијом за Бугарску.²⁴ Бугар-

Съюзната контролна комисија в България (октомври 1944–јануари 1945 г.)”, *Исторически преглед* 4–5/1979, 199).

21 ЦДА, фонд 1303к, Никола Стойчев Мушанов (1872–1951), оп. 1, а. е. 96, л. 1–3; Nešović, *Na žeravici*, 208–210; „Бугари ће нам вратити саобраћајна средства која су узели од нас”, *Борба*, 23.11.1944, 3; „Из братске Бугарске”, *Борба*, 3.12.1944, 3.

22 Нова влада приступила је стварању БНА од тадашњих партизанских јединица и партизанског старешинског кадра, од добровољаца и од војника и официра бивше монархистичке армије. Ипак, стварна ситуација била је доста тежа: у партизанским јединицама било је 20.000 људи, док је у групама по градовима било 10.000 људи, укупно 30.000. То је било веома мало језгро, ако узмемо да је БНА бројала 400.000–450.000 људи, чију су основу на крају ипак чинили припадници бивше монархистичке армије. Уз то, честа дезертерства и одбијање војника да иду на фронт додатно је погоршавало ситуацију и утицало на морал целокупне војске. Видети: Георги Гинчев, „Из приноса на България за ослобождението на Југославија от немско-фашистко иго”, *Исторически преглед* 6/1969, 3–23; Boro Mitrovski, „Zajednička dejstva jugoslovenskih i bugarskih jedinica na teritoriji Jugoslavije od oktobra 1944. do maja 1945.”, *Vojnoistorijski glasnik* 1/1966, 3–29; Филю Христов, „Девети септември и Българската народна армия”, *Исторически преглед* 2–3/1969, 172–193.

23 Държавен военноисторически архив (ДВИА), фонд 24, Оперативен отдел – (35420) 24190, оп. 3, а. е. 256, л. 20; *Великите сили и България 1944–1947 г. Том I*, 213–214.

24 Kljaković, „Jugoslovensko-bugarski odnosi”, 50.

ске снаге су убрзо пребачене на западну границу са Југославијом, тако да су биле спремне за офанзиву још пре краја септембра 1944. године. Њихово ангажовање било је директно везано за Београдску операцију. Бугарске снаге нападале су немачке јединице у моравско-вардарској долини и тако растерећивале лево крило Трећег украјинског фронта које се кретало ка Београду.²⁵

Истовремено, влада Отечественог фронта ступила је у директну везу са југословенским комунистичким руководством. Нова бугарска влада упутила је и два делегата са понудом да се успостави стална веза са Јосипом Брозом. Они су пристигли у Пирот већ 9. септембра. Следећег дана у Пирот су стигли и министри Добри Терпешев и Петко Стојанов где су ступили у везу са командом 13. корпуса НОВЈ.²⁶ Убрзо је и поред одређених размимоилажења уследио састанак у Пехчеву 23. септембра 1944, на коме су присуствовали војни представници и овлашћени делегати обе партије. Тада је потписан протокол о постигнутој сагласности у следећем: да се од Јосипа Броза тражи да прими бугарску делегацију; да се нађе решење о извлачењу одређених бугарских јединица и њихово упућивање у Бугарску; да се за заједничка дејства претходно тражи сагласност Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) итд. Дошло се до усаглашавања ставова о образовању посебне војне јединице од војника из бугарског дела Македоније која би под командом бугарске врховне команде деловала против Немаца у Македонији.²⁷

Даље усаглашавање о војној ангажованости бугарских јединица у Југославији, паузирано је од стране Москве. На састанку у совјетској престоници, у коју је Јосип Броз стигао 21. септембра 1944. са Виса преко Крајове, Стаљин је наметнуо свој став о извођењу заједничких операција од стране Црвене армије, БНА и јединица НОВЈ на простору Југославије. На састанцима између 25. и 27. септембра договорено је следеће: 1) Бугарске снаге у Македонији бориће се заједно са југословенским снагама против Немаца. Биће изузете од југословенске команде и потчињене бугарској, односно совјетској команди; 2) Разоружавање бугарских јединица на територији Југославије од стране пар-

25 *България–непризнатият противник на Третия райх*, 33; Matev, *Red Wind*, 332–335. Видети: Георги Борисов, „Българската народна армия в Белградската операция през 1944. г.“, *Исторически преглед* 4/1987, 40–53.

26 Кљакović, „Jugoslovensko–bugarski odnosi“, 47; Даскалов, *Българо–југославски политически отношения*, 80–81.

27 АЈ, фонд 507, Савез комуниста Југославије (СКЈ), Комисија за међународне односе и везе ЦКСКЈ (КМОВЦКСКЈ), IX–15/IV–8, ф. 12; Михаило Апостолски, *Завршне операције за ослобођење Македоније*, (Београд: Војно дело 1953), 232–240. Упоредити: Даскалов, *Българо–југославски политически отношения*, 86; Димтър Димитров, „Първа армия и Югославските народноосвободителни войски на Кюстендилско-скопското и Скопско-прищинското направление през Отечествената война (1944–1945 г.)“, *Исторически преглед* 1/1983, 65–66.

тизана је заустављено; 3) Цивилна администрација у Босиљградском и Царибродском срезу требала је да се обавља од стране Југославије док се границе дефинитивно не одреде.²⁸ Георги Димитров је одмах телеграмом од 27. септембра јавио лидерима БРП(к) да ће се коначно усаглашавање између Југославије и Бугарске обавити у Крајови, у коју су већ одређени да иду као бугарски представници комунистички првак и министар без портфеља, Добри Терпешев, и бивши министар финансија и првак „Звена“, Петар Тодоров.²⁹ „Пристанком“ Јосипа Броза да Црвена армија уђе у Југославију, КПЈ је фактички осигурала власт у земљи.

Јосип Броз се из Москве вратио у Крајову 28. септембра 1944. одакле је са својим сарадницима и члановима Штаба Трећег украјинског фронта радио на планирању Београдске операције. Генерал-пуковник Сергеј Бирјузов, начелник Штаба Трећег украјинског фронта, записао је да је сарадња са југословенским представницима текла глатко, али да је „теже било усагласити питање учешћа бугарске војске“. На крају је закључио: „Југословенски руководиоци су сматрали да је потребно одређено време да би се народу објаснили циљеви са којима нова бугарска армија ступа на територију њихове земље“.³⁰

Споразумом у Крајови 5. октобра 1944. војна сарадња добила је званичну форму. Постигнута је сагласност за садејство против заједничког непријатеља – „немачког завојевача“. Такође је објављено да ће се сва питања решавати у „духу братских и општих интереса народа Југославије и Бугарске“. Коминике је завршен уверењима владе Отечественог фронта о бугарској спремности да се допринесе превазилажењу лоших искустава из периода бугарског учешћа у окупацији Југославије.³¹ На овај начин практично су успостављени нови односи између Југославије и Бугарске.

БНА је у Југославији у првом делу „Отаџбинског рата“ (операције у склопу Београдске операције) ангажовала 1, 2. и 4. армију, док је у другој фази „Отаџбинског рата“ (операције у склопу Будимпештанске операције) послала новоформирану 1. армију (са шест дивизија). У завршној фази Другог светског рата БНА је, према подацима који су

28 *Политическа история на съвременна България. Сборник документи. Том 1 (1944–1947)*, със. Любомир Огнянов, (София: Държавна агенция „Архиви“, 2016), 37–38; Matev, *Red Wind*, 335.

29 *България-непризнатият противник на Третия райх*, 61; Даскалов, *България-югославски политически отношения*, 96–97.

30 Kljaković, „Jugoslovensko-bugarski odnosi“, 57.

31 AJ, 507, IX–15/1–1, ф. 1; Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Строго поверљива политичка архива (СППА), 1945, ф. 1, Коминике у Крајови, препис, 5.10.1944. Више о томе, видети: Даскалов, *България-югославски политически отношения*, 106–109; Kljaković, „Jugoslovensko-bugarski odnosi“, 58–59; Matev, *Red Wind*, 335–336; Mitrovski, „Zajednička dejstva“, 5–6.

спремљени за Париску мировну конференцију, имала преко 30.000 официра, подофицира и војника избачених из строја. Иако у историјским изворима и у литератури југословенске и бугарске провенијенције постоје тотално различита тумачења о учешћу и о моралној и физичкој спремности бугарских јединица, чињеница је да су оне дале допринос у ослобађању делова Југославије. Јединице БНА нарочито су се истакле у Нишкој офанзиви, Косовској офанзиви, Страцинско-кумановској офанзиви, Брегалничко-струмичкој офанзиви и у операцијама на Сремском фронту.³²

Напукла призма Балканске федерације

Идеју о стварању Балканске (Јужнословенске) федерације треба тумачити у оквиру совјетске светске политике и жеље да се Бугарска у потпуности рехабилитује, те Брозових скривених амбиција да се нађе на челу једне велике словенске државе. Први значајнији кораци ка стварању југословенско-бугарске федерације направљени су приликом Брозовог боравка у Москви крајем септембра 1944. године. У разговору са Димитровим и уз присуство Стаљина дата је основа за прављење савеза између две земље са могућношћу прерастања у федерацију Јужних Словена. Питање је званично покренуто од стране Броза 5. октобра на већ поменутом састанку у Крајови.³³

Месец дана касније, у првој половини новембра 1944. израђен је први нацрт споразума о образовању ове федерације и он је прослеђен руководству БРП(к) (Пројекат број 1). ЦК БРП(к) је убрзо одговорио својим предлогом пројекта уговора о савезу (Пројекат број 2) који је 13. новембра 1944. у Београд донео изасланик бугарске партије. Главна разлика између ова два пројекта био је тај што је југословенски био више базиран на убрзаном стварању федерације, док је бугарски био заснован на постепеном остваривању ове идеје. Овакве замисли о

32 Гинчев, „Из приноса на Блгария”, 3–23; Иван Маринов, „Приносът на Блгария за победата над хитлеристка Германия”, *Исторически преглед* 4/1978, 42–51; Matev, *Red Wind*; Mitrovski, „Zajednička dejstva”, 3–29; Slobodan Nešović, *Jugoslavija–Bugarska, ratno vreme 1941–1945*, (Beograd, Sarajevo: Narodna knjiga, Prosveta, Svjetlost, 1978); Milovan Dželebdžić, „Borbe u Sremu u zimu 1944/1945. godine”, *Vojnoistorijski glasnik* 2/1975, 9–53. О супротстављеним погледима у вези са учешћем БНА у операцијама у Југославији, видети: Апостолски, *Завршне операције*; Димитър Димитров, „Народноосвободителните войски на Македонија, взаимодействуващи с Блгарската народна армија (септември – ноември 1944 г)”, *Исторически преглед* 2/1988, 41–53; Boro Mitrovski, „Ponovo neistine o doprinosu i ulozu bugarske narodne armije u borbama za oslobođenje Jugoslavije 1944–1945”, *Vojnoistorijski glasnik* 2–3/1987, 163–180. О броју страдалих бугарских војника, видети: ЦДА, фонд 1476, Васил Петров Коларов (1877–1950), оп. 3, а. е. 1661, л. 1; ЦДА, ф. 1484, оп. 1, а. е. 19, л. 1–4; ЦДА, ф. 1484, оп. 1, а. е. 25, л. 4–7.

33 Даскалов, *Блгаро–југославски политически отношения*, 272–275.

постепеном стварању федерације, које су нарочито видљиве у бугарском пројекту, давале су могућност да се питање федерације реши у условима који би Бугарској обезбедили бољу позицију. Ако је за бугарско руководство пут ка федерацији требало да прође кроз договор о узајамној помоћи или одбрамбени савез, за југословенско руководство пројекат федерације био је примаран.³⁴

Даље уобличавање ове идеје десило се у разговору Стаљина и Молотова са представницима југословенске делегације у Москви 22. новембра 1944. године.³⁵ Ипак, крајем новембра 1944. САД и Велика Британија сазнали су за ове преговоре које је СССР држао у строгој тајности, кренувши да спроводе јачи дипломатски притисак. По овом питању нарочито агилна била је Велика Британија која је у стварању велике Јужнословенске федерације видела угрожавање њених интереса у Грчкој, тј. на Медитерану.³⁶

Пошто је било очигледно да стварање југословенско-бугарске федерације више није била тајна, покушало се са формирањем измењене стратегије. Током децембра 1944. прво је Јосип Броз разговарао са бугарским представником у Београду, Петром Тодоровим, о проблемима јужнословенског савеза,³⁷ да би касније тог месеца Георги Димитров и

34 АЈ, 507, IX, 15/1–4, ф. 1; Živko Avramovski, „Devet projekata ugovora o jugoslovensko-bugarskom savezu i federaciji (1944–1947)”, *Istorija 20. veka* 2/1983, 92, 98–101; Милчо Лалков, *От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в балканския югоисток (1944–1948 г.)*, (София: „Век 22”, 1994), 163; Branko Petranović, *Balkanska federacija: 1943–1948*, (Šabac: Zaslou, 1991), 121–126.

35 Након другог споразума Тито–Шубашић, склопљеног 1. новембра у Београду, у којем је договорено Намесништво и привремена влада са Брозом као председником владе и Шубашићем као замеником и министром иностраних послова, Шубашић је намеравао да после потписивања споразума прво посети Москву, па Лондон. Боравак у Београду донекле је променио Шубашићева размишљања о сопственом положају и његовој мисији у правцу реалнијих представа. Са друге стране, чинило му се да Москва која је имала додире само са Брозом жели чути и монархистичку страну. На пут у Москву, после Брозовог изговарања да је заузет, кренули су Иван Шубашић, Едвард Кардељ, посланик Станоје Симић, Владимир Велебит и Драгован Шепић, шеф Шубашићевог кабинета. Низом случајних или намерних застајкивања проузрокованих временским непогодама и одлагањем саобраћаја, делегација је стигла у Москву 20. новембра. Шубашић и Кардељ вратили су се у Београд тек 2. децембра 1944. године. Nikola Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu (1941–1945)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988), 171–175.

36 Државен архив на република Северна Македонија (ДАРСМ), фонд 1034, Министерство за надворешни работи на Велика Британија, кутија, 13, архивна единица, 31, лист, 240–245; ДАРСМ, ф. 1034, к. 13, а. е. 41, л. 322; Milan Ristović, „Britanska balkanska politika i jugoslovensko-bugarski pregovori (novembar 1944–mart 1945)”, *Istorija 20. veka* 1/1985, 72–75.

37 Avramovski, „Devet projekata ugovora”, 93; Петър Тодоров, *Лични свидетелства*, (София: Фотоника, 1999), 334, 342–344; Petar Dragišić, *Jugoslovensko–bugarski odnosi 1944–1949*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007), 62–64.

Васил Коларов (у емиграцији од 1923.) у Москви разматрали услове који су требало да буду садржани у Уговору о федерацији.³⁸

Да би се убрзало постизање споразума, 22. децембра 1944. у Софију је допутовао Едвард Кардељ. Међутим, њему је у Софији предат нови бугарски предлог пројекта који је био много „слабији” од југословенског предлога, али и од првог бугарског предлога. У њему се уопште није говорило о уједињењу. Уследили су доста тешки преговори у којима је Кардељ успео да се донекле измене ставови бугарског предлога, па је сачињен компромисни пројекат 25. децембра 1944. који је више представљао споразум о узајамној помоћи и одбрамбени савез него споразум о федерацији (Пројекат број 3). Главна размислица приликом састављања трећег пројекта јавила су се по питању да ли ће федерација бити створена на бази плуралистичког или дуалистичког концепта. За први концепт залагала се Југославија у складу са њеним федеративним устројством. Са друге стране, Бугарска је инсистирала на дуалистичком концепту која би се састојао од Југославије и Бугарске.³⁹

Уследио је уговор са југословенске стране који је саставио повереник за иностране послове у НКОЈ, Јосип Смодлака, и који је преко Петра Тодорова достављен ЦК БРП(к) 5. јануара 1945. (Пројекат број 4). Према том уговору Југославија је поново инсистирала на федерацији од седам федералних јединица. Дана 12. јануара у Софију је пристигла југословенска војна мисија која је поред осталих задатака имала и циљ да убрза преговоре о федерацији.⁴⁰ И заиста неколико дана касније бугарска страна израдила је свој предлог уговора и послала га преко југословенске војне мисије за Београд 15. јануара 1945. (Пројекат број 5). За разлику од претходних, овај нацрт је подразумевао непосредно стварање федерације, а не постепено уједињавање коме би претходио савез две државе. Задржано је настојање да будућа држава има паритетни карактер.⁴¹ Уз то, требало је да бугарски представници поводом ових питања крајем јануара дођу у Београд како би повели

38 Георги Димитров, *Дневник (9 март 1933–6 фебруар 1949)*, (Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1997), 453–454, 455–456; Даскалов, *Балгаро-југославски политически одношења*, 281–282.

39 АЈ, 507, IX–15/1–4, ф. 1; Avramovski, „Devet projekata ugovora”, 92–93, 105–108; Edvard Kardelj, *Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, (Ljubljana, Beograd: Državna založba Slovenije, NIRO Radnička štampa, 1980), 104–105; Petranović, *Balkanska federacija*, 126–128. У вези преговора видети и преписку између ЦК КПЈ и ЦК БРП(к): АЈ, 507, IX–15/1–7, ф. 1; АЈ, 507, IX–15/1–8, ф. 1.

40 АЈ, 507, IX–15/1–4, ф. 1; Avramovski, „Devet projekata ugovora”, 93–94; Josip Smodlaka, *Partizanski dnevnik*, (Beograd: Nolit, 1972), 236–238; Тодоров, *Лични сведетелства*, 348–349; Petranović, *Balkanska federacija*, 122–123.

41 АЈ, 507, IX–15/1–4, ф. 1; Avramovski, „Devet projekata ugovora”, 94, 110–113; Моша Пијаде, *Izabrani spisi, I tom, 5 knjiga*, (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1966), 750; Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, 68.

преговоре о даљим корацима. Међутим, 21. јануара југословенским и бугарским званичницима наређено је из Москве да упуте своје делегације у СССР.⁴²

У совјетској престоници на састанку који је убрзо уследио констатовано је да у тим тренуцима нема услова за стварање федерације, првенствено због противљења Велике Британије и да би се требало ограничити на уговор о политичкој, економској и војној сарадњи. Представник југословенске делегације, Моша Пијаде, добио је задатак да напише предлог таквог уговора и он је то учинио 23. јануара 1945. године (Пројекат број 6). Пројекат Моше Пијаде („Уговор о политичкој, војној и економској сарадњи и братском савезу“), сагласно Стаљиновим инструкцијама, није садржао одредбу о федерацији. У првом члану овог нацрта стајало је да две земље склапају „братски савез“ и обавезују се да ће водити „најтешњу“ војну, политичку и економску сарадњу.⁴³

Поред уговора који је саставио Моша Пијаде, нацрт је саставио и Андреј Вишински („Уговор о савезу, пријатељству и узајамној помоћи“), а његов текст је садржао само незнатне разлике од уговора који је саставио југословенски делегат (Пројекат број 7).⁴⁴ Коначно усаглашени текст „Уговора о пријатељству, савезу и узајамној помоћи“ између Југославије и Бугарске сачињен је на основу нацрта Моше Пијаде и Андреја Вишинског. Са текстом Уговора су се 27. јануара сагласиле ка-

42 У Москви су југословенско-бугарски преговори пажљиво анализирани. Георги Димитров забележио је у свом дневнику 10. јануара 1945. Стаљинов став о пројекту федерације на дуалној основи, саветујући да Југославија са Бугарском закључи Пакт о савезу и узајамној помоћи на 10–20 година као први корак ка уједињењу, а такође је тражио је да се припреми терен за уједињење на основу дуализма у којем би се Југославија и Бугарска ујединиле у конфедерацију. Совјетски лидер је са намером говорио на овакав начин, избегавајући причу о јужнословенској федерацији, свестан међународног положаја Бугарске. Према наводима Георги Димитрова, одлука о директном уплитању СССР-а у преговоре донета је на састанку између њега, Стаљина и Молотова. Одлучено је да се делегације Југославије и Бугарске позову на „консултације“. Стаљин је своју одлуку да директно интервенише поткрепио тиме да је југословенско и бугарско руководство дужно да одлуке доноси у сагласности са СССР-ом. Димитров, *Дневник*, 460–462; Petranović, *Balkanska federacija*, 130.

43 АЈ, 507, IX–15/I–4, ф.1; ЦДА, фонд 82, Петър Цачев Тодоров (1881–1955), оп. 1, а. е. 3, л. 10–12; Avramovski, „Devet projekata ugovora“, 95, 113–115; Pijade, *Izabrani spisi, I tom, 5 knjiga*, 750–751; Даскалов, *Българо–югославски политически отношения*, 301–303; Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, 73–74. На састанку су присуствовали са југословенске стране Моша Пијаде, Андрија Хебранг и Станоје Симић, са бугарске Георги Димитров, Трајчо Костов, Кимон Георгијев и Антон Југов и са совјетске Јосиф Стаљин, Вјачеслав Молотов, Георгиј Маљенков и Лаврентиј Берија. Vitka Toškova, „Bulgaria between the USSR and the USA (1944–1946)“, *Bulgarian Historical Review* 1/1995, 78.

44 АЈ, 507, IX–15/I–4, ф. 1; Ради поређења пројекта број 6 и пројекта број 7, видети: Avramovski, „Devet projekata ugovora“, 113–117.

ко две делегације тако и совјетска страна (Пројекат број 8). Иако се у уговору одустало од помињања југословенско-бугарског уједињења, делегације су се споразумеле да председници влада, на дан потписа Уговора, размене поверљива писма у којима ће се нагласити да Југославија и Бугарска уговор сматрају почетном основом за што скорије склапање федерације.⁴⁵

Од уговора о савезу се одустало због противљења Западних савезника. Разговори на Јалти (4–11. фебруар 1945) и отворено и директно стављање САД на страну Велике Британије од краја фебруара 1945. стопирали су преговоре о Јужнословенској федерацији и одгодили их за неки наредни период.⁴⁶ У међувремену, Британци су отворено притисли Југославију. Командант савезничких снага на Медитерану, фелдмаршал Харолд Александер, у пратњи Рандолфа Черчила наговестио је Јосипу Брозу у његовој посети Београду (21–24. фебруар 1945) чак и употребу британских трупа уколико Југославија не послуша британски савет. Инсистирао је и шеф британске војне мисије, Фицрој Меклин, који је у разговору са Титом упозорио да је Велика Британија оштро против споразума у Москви.⁴⁷

Совјетски Савез прихватио је делимично оваква мишљења влада Велике Британије и САД, али није коначно одустао од политике југословенско-бугарског савеза. На састанку који је одржан у Москви 12. априла 1945, на коме су присуствовали Јосиф Стаљин, Вјачеслав Молотов, Лаврентиј Берија, Георгиј Маљенков, Николај Булгањин, Јосип Броз и Георги Димитров, договорено је да се приближавање Југославије и Бугарске одвија постепено, у три етапе. Прва етапа подразумевала би успостављање дипломатских односа (подвукао Б. Т.), друга етапа тицала би се закључивања савеза за сарадњу и узајамну помоћ, а трећа етапа односила би се на уједињење Југославије и Бугарске у федерацију.⁴⁸

Како се рат ближио крају, питање Балканске (Јужнословенске) федерације све је било даље. Југославија је кренула да се суочава са

45 АЈ, 507, IX–15/1–4, ф. 1; Avramovski, „Devet projekata ugovora”, 95–96, 115–121; Pijade, *Izabrani spisi, 1 tom, 5 knjiga*, 750–751.

46 ДАРСМ, ф. 1034, к. 14, а. е. 35, л. 156–159; Avramovski, „Devet projekata ugovora”, 96; Petranović, *Balkanska federacija*, 132–133; Ristović, „Britanska balkanska politika”, 81–82. Више о томе, видети: Даскалов, *Българо–југославски политически отношения*, 308–310.

47 Ficroј Maklin, *Rat na Balkanu*, (Београд: Prosveta, 1980), 246; Даскалов, *Българо–југославски политически отношения*, 311.

48 Даскалов, *Българо–југославски политически отношения*, 312–314; Димитров, *Дневник*, 474. Југословенска делегација у саставу Јосип Броз, Иван Шубашић, Милован Ђилас, Никола Петровић, Бане Андрејев и Рудолф Приморац дошла је у Москву 5. априла 1945. Уговор о пријатељству и узајамној помоћи у послератној сарадњи између ДФЈ и СССР-а потписан је 11. априла 1945. Броз се вратио 17. априла 1945. године (Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi*, 185–186).

далеко већим спољнополитичким проблемом на западу – Тршћанском кризом. У свом писму од 2. маја 1945. Петар Тодоров је написао Кимо-ну Георгијеву и Петку Стајнову следеће: „Данас нема помена о блиској федерацији... Министар унутрашњих послова ми је рекао да сада не треба иритирати велике (силе)”. Тако је питање југословенско-бугарске федерације изгубило на актуелности.⁴⁹

Поред концептуалног поимања будуће заједничке државе (плуралитет или дуалитет), брзине остваривања ове идеје и још неких питања у југословенско-бугарским преговорима око Балканске (Јужнословенске) федерације, појавио се и македонски проблем. Питање југословенског дела Македоније већ је било решено. Било је решено и питање Егејске Македоније. Остајало је отворено једино питање Пиринске Македоније, односно њеног припајања југословенском делу и настајања федералне Македоније од вардарског и пиринског дела, који би ушао у федералну Југославију или као засебна целина у Балканску (Јужнословенску) федерацију. Ово питање различито је сагледавано из југословенског и бугарског угла, па су поново на површину испливали нерешиви проблеми између ове две земље. Док је Југославија настојала да уједини Пирински и Вардарски део Македоније, без обзира на закључивање уговора о Јужнословенској федерацији, па чак нудила и исправку граница и анулирање мировног уговора у Неију уступањем Босилградског и Царибродског среза Бугарској, дотле је источни сусед питање уједињења Македоније директно везивао за остваривање Јужнословенске федерације, истовремено градећи тактику за враћање ова два среза. Бугарско руководство поздравило је одлуке Другог заседања АВНОЈ-а о изградњи македонске државности у оквиру Југославије и кренуло је у изградњу македонског националног идентитета у Пиринској Македонији. Међутим, жеља за уступањем ове територије федеративној Македонији, односно Југославији, била је минимална, па је и југословенска страна постала резервисанија по питању измене граница у југоисточној Србији. Питање уједињења југословенског и бугарског дела Македоније кренуло је да се затвара британским противљењем, пошто је Британија у покушајима уједињења Македоније видела, као и у случају Јужнословенске федерације, директну претњу Грчкој. Британске надлежне установе сматрале су да је следећи корак у еволуцији македонског питања било уједињење грчког дела Македоније са југословенским и бугарским делом. Поред тога, бугарска влада је одуговлачењем и пролонгирањем уједињења практично окончала ово питање, поготово када је отвореније изашла са контрапитањем – добијање Царибродског и Босилградског среза.⁵⁰

49 Даскалов, *Българо–югославски политически отношения*, 315.

50 Новица Велјановски, *Македонија во југословенско-бугарските односи (1944–1953)*, (Скопје: Институт за национална историја, 1998); Александар Животић, „Југосла-

Пут ка успостављању дипломатских односа

Пројекти Балканске (Јужнословенске) федерације донекле су одгодили развијање билатералних односа између Југославије и Бугарске у завршној фази Другог светског рата. Међутим, како је идеја кренула да губи на значају крајем 1944, тако су односи кренули да се граде и обнављају у више класичној форми. Одлагање, односно пропаст идеје Балканске федерације значио је да две државе треба да крену другим путем зближавања под окриљем Москве – успостављањем дипломатских односа.

У сенци идеје о Балканској федерацији прво су између Југославије и Бугарске кренули да се развијају културни односи који су у почетку имали чист пропагандни карактер. Након оснивања Словенског комитета у Бугарској од стране СССР-а 12. септембра 1944, који је требао да функционише као обједињујуће свесловенско културно друштво, свој рад започело је и Бугарско-југословенско друштво.⁵¹ При овом друштву, које је основано 19. септембра, врло брзо су се развиле секције за писце, журналисте, уметнике и др. За врло кратко време појавило се 23 Бугарско-југословенска друштва у провинцији.⁵² Неколико месеци

вија, велике силе и македонско питање”, *Зборник Матице српске за историју* 85/2012, 113–130; Димитр Петков, „Еще об отношениях между болгарскими и югославскими коммунистами в период сентябрь 1943–июль 1946”, *Bulgarian Historical Review* 3–4/2009, 138–164; Томанић, „Југославија и Бугарска”, 991–1008; Тодор Чепреганов, *Велика Британија и Македонското национално прашање (август 1944–1948)*, (Скопје: Институт за национална историја, 1997).

51 *Великите сили и Българија 1944–1947 г. Том II. Съюзната контролна комисија в Българија (ноември 1944–декември 1947 г.). Документи. Прва част*, сџс. Луиза Ревякина, Татјана Волокитина, (Софија: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”, 2018), 435–436; Бисер Петров, „Възстановање на славянското движение в Българија в края на 1944 г.”, *Исторически преглед* 5–6/2016, 73–86; Весела Чичовска, „Организационно изградане и дейност на Българо–сџветските дружества (1944–1946 г.)”, *Исторически преглед* 4–5/1967, 72–96.

52 Друштво је током октобра покренуло недељник „Словенски југ” („Славјански југ”), Ипак, због недостатка хартије овај недељник ипак није имао дуг живот; изашло је само девет бројева. Велики догађај било је и појављивање часописа „Јужни Словени” („Јужни Славјани”), ког је кренуо да издаје Словенски комитет. У првом броју часописа „Јужни Словени” објављени су и радови Тонета Селишкара, Бранка Ђопића и Владимира Назора. Крајем 1944. покренут је и „Билтен за Југославију” од стране бугарског Министарства за пропаганду. До краја 1947. изашло је чак 260 бројева овог билтена. Почетком децембра 1944. почело је излагање месечника „Јужнословенски преглед” („Јужнославјански преглед”), који је био посвећен културном, привредном и политичком зближавању Јужних Словена. Југословенском књижевношћу бавио се и часопис „Словени” („Славјани”), чији је први број изашао марта 1945. године (Даскалов, *Българо–југославски политически отношения*, 143–144, 167–169; Dragičić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, 48; Петров, „Възстановање на славянското движение”, 78–79).

касније, 30. маја 1945. у Београду је основано Југословенско-бугарско друштво које је баштинило исте циљеве.⁵³

Потписивањем примирја 28. октобра 1944. у Москви Бугарска је могла да званично крене са успостављањем политичке, привредне и културне сарадње са осталим земљама. Међутим, њена ангажованост на свим пољима, како унутрашњим тако и спољашњим, била је ограничена деловањем СКК-а, односно СССР-а.⁵⁴ Један од циљева нових власти у Бугарској и Југославији био је да прикаже дисконтинуитет између старе и нове бугарске владе и што повољније прикаже ново бугарско руководство. Почетком октобра 1944. влада Отчественог фронта је преко својих дипломатских представништва дала локалним медијама саопштење у којој је приказивана „упорна борба коју је бугарски народ већ годинама водио против иностраног освајача и против његових агената”.⁵⁵ Већ након ослобођења Београда, у југословенску престоницу дошли су Петар Тодоров и пуковник Михаил Матејев (од 23. марта генерал-мајор) како би успоставили односе са НКОЈ. Они су се убрзо вратили у Софију 1. новембра где су одмах информисали бугарског председника владе о својој посети.⁵⁶ У циљу приказивања дисконтинуитета треба сагледавати и присуство бугарских делегата на заседању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС), које је одржано од 9. до 12. новембра 1944. године. Њиховој посети београдске новине придавале су посебан значај.⁵⁷

Сарадња и добросуседски односи требало је да се оличе и у међусобним посетама разних културних, просветних, привредних, политичких и друштвених организација и установа. Једна од првих таквих посета био је долазак групе југословенских грађана из Пирота у посету бугарском Црвеном крсту 23. новембра 1944. године.⁵⁸ Истог месеца бугарска омладинска делегација присуствовала је конгресу Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ), а већ на-

53 АЈ, 507, IX-15/V-80, ф. 18.

54 Vesela Čičovska, „Bulgaria’s International Cultural Relations (September 9, 1944–1948)”, *Bulgarian Historical Review* 3/1975, 5–6.

55 АЈ, 103–174–609, Kraljevski poslanik Ministarstvu inostranih poslova Političkom odeljenju, Lisabon, 6. oktobar 1944, pov. br. 684.

56 Даскалов, *Българо-југославски политически отношения*, 147.

57 Бугарску делегацију сачињавали су министар без портфеља Добри Терпешев, генерал мајор Благој Иванов, Петар Тодоров, бивши министар и новинар Стојан Крстев. „Делегати бугарског народа”, *Политика*, 12.11.1944, 2; „Говор претседника бугарске делегације”, *Политика*, 12.11.1944, 2; „Реч команданта бугарске народно-ослободилачке војске генерала Иванова”, *Политика*, 12.11.1944, 3; „Председник др Рибар одговара Бугарима”, *Политика*, 12.11.1944, 3. Више о томе, видети: АЈ, фонд 112, Новинска агенција „Танјуг” (НАТ), 782–783, Плави билтен, 15.11.1944, „Повратак бугарске делегације из Београда”.

58 АЈ, 112–782–783, Плави билтен, 22.11.1944, „Југословени у Софији”.

редног месеца делегација УСаОЈ посетила је Софију.⁵⁹ Следећег месеца, одазивајући се на позив владе Отечественног фронта, Београдска филхармонија уговорила је своје гостовање крајем децембра 1944. у Софији.⁶⁰ Поред тога, крајем године бугарско Министарство пропаганде саставило је једну делегацију од културно-просветних радника и послало их у Београд у циљу даљег продубљивања односа.⁶¹

Нова Бугарска влада је поред тога слала материјалну и финансијску помоћ Југославији. Веома важну ставку у контексту бугарске помоћи представљао је прихват југословенске деце у Бугарској. У питању су била социјално угрожена деца са подручја Југославије (ратна сирочад, деца из најсиромашнијих породица, избеглице). Кроз разна бугарска прихватилишта прошло је преко 11.200 деце од јануара до октобра 1945. године.⁶² Крајем 1944, сходно одредбама примирја, започела су суђења ратним злочинцима у Бугарској која је југословенска јавност пратила са посебном пажњом. Према подацима бугарског Народног суда, највероватније почетком 1946. укупно је на смрт осуђено 2.850 људи, на доживотни затвор 1.366, на казну затвора у трајању од једне до 20 година 4.652 и 690 је осуђено на једну годину условно. Уз то, треба додати да је, по проценама бугарских историчара, око 3.000 лица убијено без пресуде, већина из идеолошких побуда. Одређен број лица су као ратни злочинци екстрадитовани у Југославију, што је са југословенске стране позитивно оцењено.⁶³

Односи између две владе почетком децембра добили су формалнији аспект. Петар Тодоров, који је са Брозом водио разговоре у Крајови и већ долазио у Београд по ослобођењу, наименован је 1. децембра 1944. за политичког представника и изванредног изасланика Бугарске при југословенској влади. Истовремено је потписан указ којим се Петар Тодоров именовоао за опуномоћеног министра. Он је са члановима своје делегације пошао из Софије за Београд 1. децембра 1944. године.⁶⁴ Са друге стране, неформалну посланичку функцију у Бугар-

59 АЈ, 112–782–783, Плави билтен, 7.12.1944, „Делегати југословенске омладине у Бугарској”; Драгишић, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, 54.

60 „Гостовање београдске филхармоније у Софији”, *Политика*, 22.12.1944, 5.

61 АЈ, 112–783–784, Плави билтен, 4.1.1945, „Божићни поклон Београду”; „Делегација јавних и културних радника Бугарске дошла је у посету нашем главном граду”, *Борба*, 6.1.1945, 1; АЈ, 112–783–784, Плави билтен, 23.1.1945, „Седница бугарских књижевника”; Даскалов, *Българо-югославски политически отношения*, 170–172.

62 Petar Dragišić, „Zbrinjavanje jugoslovenske dece u Bugarskoj 1945. godine”, *Istorija 20. veka* 2/2001, 103–110; Томанић, „Југославија и Бугарска”, 941–955.

63 ЦДА, ф. 1476, оп. 3, а. е. 1661, л. 1; *Политическа история*, 6, 97–101; Ричард Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, (Београд: Слио, 2003), 86–88; Томанић, „Југославија и Бугарска”, 930–941.

64 АЈ, 112–782–783, Плави билтен, 1.12.1944, „Петар Тодоров наименован за посланика при влади маршала Тита”; „Петар Тодоров наименован за изванредног изасланика Бугарске у Београду”, *Политика*, 2.12.1944, 1.

ској је обављао генерал-мајор Владимир Поповић који је дошао 12. јануара 1945. године. Поповић је такође био и шеф сталне југословенске војне мисије.⁶⁵ У тим тренуцима није било потребе да се ради на даљем уобличавању односа ове врсте, пошто се очекивало остваривање југословенско-бугарске федерације.

Почетак 1945. обележио је даље приближавање двеју земље. Постепено одустајање од федерације и формирање привремене владе у Југославији 7. марта 1945. дали су додатни замајац бољем билатералном повезивању. На конференцији од 5. до 7. фебруара у Београду две земље су договориле услове за успостављање поштанске, телефонске и телеграфске везе.⁶⁶ Истог дана на основу споразума између југословенских и бугарских железничких дирекција успостављен је редовни железнички путнички саобраћај између Београда и Софије.⁶⁷

На привредном нивоу односи су покушани да се ојачају разменом делегација. Средином јануара 1945. бугарски министар иностраних послова примио је шефа југословенске привредне делегације. Она је у Бугарској остала као представнички орган, да би се априла 1945. трансформисала у „Трговинско представништво Демократске Федеративне Југославије”. Међутим, трговински односи су у овом периоду остали на ниском нивоу. Интензивнија робна размена није била могућа услед подударности главних увозних и извозних артикала. Уз то, ови односи били су базирани на реализацији кредита Југославији. Робни промет на бази девиза је, услед недостатка девизних средстава, био онемогућен. У знатно мањем обиму је вршена размена на бази компензација. Из Бугарске су на тај начин увезени азотна киселина, свињска маст, шећер, дуван, хартија, вирус свиња и просо. Бугарској је извезен плави камен, сумпорна киселина, пиринач, серум против свињске куге, хмељ, нитрозан и винобран. У укупном проценту југословенског извоза 1945. размена са Бугарском је износила тек 1,4%, док је у југословенском увозу трговина са Бугарском заузимала 13,6%. По учешћу у југословенском извозу Бугарска се налазила на седмом месту (2%), иза СССР-а, САД, ЧСР, Италије, Трста и Албаније. У југосло-

65 Поред Поповића, који је био шеф југословенске „војно-политичке делегације”, у Софију су дошли пуковник Радован Петровић, као његов заменик, и чланови: потпуковник Митић, капетан Гојко Жарковић и секретар делегације Цв. Чаловска. Кирил Миљовски, који се већ налазио у Софији и радио на усаглашавању македонског питања, прикључен је делегацији (АЈ, 112-783-784, Плави билтен, 21.1.1945, „Бугарски намесници примили генерала Поповић”; ДАМСПРС, Политичка архива (ПА), 1945, ф. 5, досије 14, документ 1123; Даскалов, *Българо-југославски политически отношения*, 148).

66 Даскалов, *Българо-југославски политически отношения*, 165.

67 АЈ, 112-783-784, Плави билтен, 27.1.1945, „Успостављање железничког саобраћаја између Београда и Софије”.

венском увозу Бугарска је заузимала друго место, иза СССР-а (48,9%), а испред Мађарске, Румуније и САД.⁶⁸

Док су се на трговинском пољу везе још развијале, дотле је конекција у културном аспекту досезала врхунац. Зачеци сарадње са краја претходне године у 1945. добили су пун замах. Важан догађај за приближавање Југославије и Бугарске представљао је Свесловенски конгрес који је планиран да се одржи почетком марта. Поводом бугарског националног празника и Свесловенског конгреса, 2. марта 1945. у Софију је допутовала југословенска делегација од 100 чланова, иако се Тито испрва противио учешћу југословенских представника. Делегацију су предводили комунистички руководиоци Милован Ђилас и Саво Оровић, министар здравља Златко Сремац, а у њој су се налазили, као чланови Свесловенског комитета, представници југословенских књижевника, глумца, сликара, затим представници Југословенске армије (ЈА), Антифашистичког фронта жена (АФЖ), као и дописници „Танјуга“, „Борбе“ и „Политике“. Овом догађају југословенски и бугарски медији поклонили су огромну пажњу.⁶⁹ Југословенска делегација била је најбројнија на Свесловенском митингу.⁷⁰ Део делегације се вратио 5. марта 1945, док је остатак отпутовао 11. марта из Софије.⁷¹ Током боравка југословенске делегације у бугарској престоници 6. марта састављен је програм предстојеће културне сарадње између Југославије и Бугарске. Програм је предвиђао размену књига, часописа, ревија и др.; затим издавање бугарско-српског и српско-бугарског речника, изложбе књига, посебне радио-емисије, гостовања музичара, хора, оркестара итд.⁷²

Показатељ културног приближавања Југославије и Бугарске током 1945. огледао се и у увођењу изучавања српског језика у шестом и седмом разреду бугарских гимназија. Са тим у вези, бугарске власти су се обратиле југословенском Министарству иностраних послова да им достави неопходну литературу.⁷³ Осим тога, Радио Софија је почетком

68 ДАМСПРС, ПА, 1945, ф. 4, дос. 35, д. 4915; Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, 50.

69 „Прослава Дана ослобођења у Бугарској”, *Борба*, 5.3.1945, 3; „Поводом бугарског народног празника”, *Борба*, 5.3.1945, 3; „Пред прославу бугарског народног празника. Југословенска делегација у Софији срдечно је дочекана. На поздраве приликом дочека одговорили су генерал-лајтнант Милован Ђилас, генерал-лајтнант Саво Оровић и повереник др. Сремац”, *Политика*, 3.3.1945, 2; Даскалов, *Българо-югославски политически отношения*, 161–162.

70 „Шездесетседмогодишњица ослобођења Бугарске. Пред делегатима из свих савезничких земаља продефиловало је преко двеста хиљада људи и жена нове Бугарске. Јуче је отпочело свечано заседање Свесловенског митинга”, *Политика*, 4.3.1945, 3.

71 АЈ, 112–784–785, Плави билтен, 7.3.1945, „Повратак једног дела делегације из Бугарске”; АЈ, 112–784–785, Плави билтен, 12.3.1945, „Одлазак југословенске делегације из Софије”.

72 АЈ, 507, IX, 15/V–79, ф. 18.

73 ДАМСПРС, ПА, 1945, ф. 4, док. 4469.

фебруара 1945. увела емисију на српском језику која се емитовала два пута недељно.⁷⁴

Културне везе су наставиле да јачају, па је 16. марта у Софију стигла делегација југословенских писаца,⁷⁵ а током априла у Бугарској је боравило југословенско пионирско позориште.⁷⁶ Ускоро су уследиле узвратне посете, па је Београд прво посетила група бугарских пионира „септемврича“ маја 1945,⁷⁷ да би потом крајем овог месеца у Југославију дошла и делегација бугарских књижевника.⁷⁸ Месец мај био је obeлежен посетама бугарских културних и спортских друштава. У Београду су 6. маја гостовали софијски фудбалери. На тај начин успостављени су први спортски контакти између Југославије и Бугарске.⁷⁹

Учесталост посета и јачање веза готово у свим пољима било је директно везано са успостављањем дипломатских односа. Југословенска влада је одлуку о успостављању дипломатских односа донела 28. априла 1945, након Титовог боравка у Москви средином априла и о томе је обавестила амбасаду СССР-а 28. априла и бугарско политичко представништво у Београду 30. априла 1944. године. Амбасада САД обавештена је 30. априла, а ускоро је обавештена и амбасада Велике Британије која је изразила задовољство овом одлуком 2. маја 1945. године.⁸⁰ Бугарско министарство иностраних послова одговорило је потврдном нотом од 6. маја 1945. и затражило сагласност од Министарства иностраних послова ДФЈ да за првог бугарског посланика у Београду буде именован Петар Тодоров, који се већ налазио у Београду у рангу изванредног и опуномоћеног министра, што је било прихваћено 8. маја када је дат агреман за његово именовање.⁸¹ Истог дана

74 „Говор Добри Терпешева преко Софиске радио станице” *Борба*, 7.2.1945, 3.

75 АЈ, 112–784–785, Плави билтен, 15.3.1945, „Бугарски књижевници очекују југословенске колеге”; „Долазак југословенских књижевника у Софију”, *Борба*, 18.3.1945, 3; Даскалов, *Българо-југославски политически отношения*, 171–172; Čičovska, „Bulgaria’s”, 11.

76 АЈ, 112–785–786, Плави билтен, 13.4.1945, „Пионирско позориште”; АЈ, 112–785–786, Плави билтен, 23.4.1945, „Повратак југословенског пионирског позоришта из Бугарске”; „Одлазак Југословенског пионирског позоришта из Бугарске”, *Борба*, 24.4.1945, 3.

77 „Бугарски ‘септемвричи’ дошли у посету београдским пионирима”, *Борба*, 6.5.1945, 4; „Посета бугарских ‘септемврича’ београдским пионирима”, *Политика*, 6.5.1945, 4. Видети: „Бугарски и наши пионери посетили Авалу”, *Борба*, 7.5.1945, 4.

78 „Бугарски књижевници дошли су у Београд”, *Политика*, 1.6.1945, 4.

79 „Београд (омладинска репрезентација) – Софија 5:0”, *Борба*, 7.5.1945, 4.

80 ДАМСПРС, ПА, 1945, ф. 5, д. 780.

81 ДАМСПРС, ПА, 1945, ф. 5, д. 487; ДАМСПРС, ПА, 1945, ф. 5, д. 847. Више о томе, видети: „Радост бугарског народа поводом успостављања редовних дипломатских односа између Бугарске и Југославије”, *Борба*, 7.5.1945, 3; „Југословенски посланик у Софији предао своје акредитиве намесницима Бугарске”, *Борба*, 23.5.1945, 4; „Отечествени фронт” поводом доласка југословенског посланика у Софију”, *Борба*, 23.5.1945, 4; „Предаја акредитива бугарског посланика”, *Борба*, 29.5.1945, 3.

за југословенског посланика у Софији именован је Никола Ковачевић. Он је у Софију допутовао 19. маја 1945. године. Ковачевић је примљен од стране бугарског Намесништва 22. маја 1945. године. Том приликом Ковачевић је предао своје акредитиве намесницима.⁸²

Бугарски посланик Петар Тодоров предао је акредитиве југословенским намесницима 28. маја 1945. године. Посланика Тодорова пратили су шеф протокола министарства иностраних послова, Павле Бељански, и секретар бугарског посланства, Тенчо Мечков, као и културни аташе Михаил Мишев. Свечаност се обавила у Зеленој дворани Народне скупштине.⁸³ Бугарски министар иностраних послова обавестио је Југословенско посланство касније, 7. јула, да ће бугарско војно представништво у Београду ускоро завршити свој рад након повратка бугарских јединица и да ће се ускоро успоставити канцеларија војног аташеа.⁸⁴

Питања избеглица, репатријација, репарација, враћања имовине и сл. решавана су у наредним месецима и годинама. Иако није успео у остваривању Балканске федерације, Совјетски Савез је у потпуности војно и политички овладао у ове две државе које су постепено постајале једнопартијске републике уређене по совјетском моделу. Добри односи између две земље уоквирени су споразумом на Бледу (30. јул–1. август 1947), на којем је, поред неколико уговора о привредној и трговинској сарадњи, потписан и Уговор о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи; тада је Југославија Бугарској опростила репарацију. Међутим, југословенски сукоб са Информбироом 1948/1949. натерао је Бугарску да поништи уговоре склопљене на Бледу (осим уговора о репарацији) и довео поново до погоршања југословенско-бугарских односа.

82 АЈ, 112–786–787, Плави билтен, 19.5.1945, „Долазак југословенског посланика у Софију”; АЈ, 112–786–787, Плави билтен, 22.5.1945, „Никола Ковачевић предао акредитивна писма”; ДАМСПРС, ПА, 1945, ф. 5, дос. 14, док. 1123; „Југословенски посланик у Софији предао своје акредитиве намесницима Бугарске”, *Борба*, 23.5.1945, 4; „Бугарски листови поздрављају долазак југословенског посланика у Бугарску”, *Политика*, 21.5.1945, 4; Avramovski, „Devet projekata ugovora”, 93, 94; АЈ, 370–26–75, London, 23. мај 1945. пој. бр. 1094.

83 „Предаја акредитива бугарског посланика”, *Борба*, 29.5.1945, 3.

84 ДАМСПРС, ПА, 1945, ф. 5, д. 2064.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 103, Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije; Fond 112, Novinska agencija „Tanjug”; Fond 370, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj–Carigrad, Ankara; Fond 371, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u SAD–Vašington; Fond 507, Savez komunista Jugoslavije; Fond 790/16, Zbirka dokumenata CPA BKP (Sofija).
- Centralen dāržaven arhiv: Fond 82, Petār Cačev Todorov (1881–1955); Fond 147b, Vasil Petrov Kolarov (1877–1950); Fond 1303k, Nikola Stojčev Mušanov (1872–1951); Fond 1484, Ministerstvo na vānšnite raboti – Parižka mirna konferencija.
- Dāržaven voennoistoričeski arhiv: Fond 24, Operativen otdel – (35420) 24190.
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije: Fond Politička arhiva; Fond Strogo poverljiva politička arhiva.
- Državen arhiv na republika Severna Makedonija: Fond 1034, Ministerstvo za nadvorešni raboti na Velika Britanija.
- Avramovski, Živko. „Devet projekata ugovora o jugoslovensko-bugarskom savezu i federaciji (1944–1947)”. *Istorija 20. veka 2/1983*, 91–124.
- Bālgarija–nepriznatijat protivnik na Tretija rajh, sās. Toškova Vitka i drugi. Sofija: Izdatelstvo na Ministerstvoto na otbranata „Sv. Georgi Pobedonosec”, 1995. (Bulgarian Cyrillic)
- Dimitrov, Georgi. *Dnevnik (9 mart 1933–6 februar 1949)*. Sofija: Universitet-sko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, 1997. (Bulgarian Cyrillic)
- Kardelj, Edvard. *Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*. Ljubljana, Beograd: Državna založba Slovenije, NIRO Radnička štampa, 1980.
- Maklin, Ficroj. *Rat na Balkanu*. Beograd: Prosveta, 1980.
- Pijade, Moša. *Izabrani spisi, I tom, 5 knjiga*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1966.
- Političeska istorija na sāvremenna Bālgarija. *Sbornik dokumneti. Tom 1 (1944–1947)*, sās. Ljubomir Ognjanov. Sofija: Dāržavna agencija „Arhivi”, 2016. (Bulgarian Cyrillic)
- Smoldaka, Josip. *Partizanski dnevnik*. Beograd: Nolit, 1972.
- Tito–Churchill. *Strogo tajno*, ur. Dušan Biber. Zagreb: Globus, 1981.
- Todorov, Petār. *Lični svidetelstva*. Sofija: Fotonika, 1999. (Bulgarian Cyrillic)
- Velikite sili i Bālgarija 1944–1947 g. *Tom I. Primiriето между SSSR, Velikobritanija (januari–oktomvri 1944 g.). Dokumenti*, sās., Revjakina Luiza, Toškova Vitka i Tatjana Volokitina. Sofija: Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”, 2014. (Bulgarian Cyrillic)

- Velikite sili i Bălgarija 1944–1947 g. Tom II. Săjuznata kontrolna komisija v Bălgarija (noemvri 1944–dekemvri 1947 g.). Dokumenti. Prăva čast, săs., Revjakina Luiza, Volokitina Tatjana. Sofija: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov”, 2018. (Bulgarian Cyrillic)*
- Apostolski, Mihailo. *Završne operacije za oslobođenje Makedonije*. Beograd: Vojno delo 1953. (Cyrillic)
- Barker, Elizabeth. *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*. Zagreb: Globus 1978.
- Borisov, Georgi. „Bălgarskata narodna armija v Belgradskata operacija prez 1944. g.”. *Istoričeski pregled* 4/1987, 40–53. (Bulgarian Cyrillic)
- Cvetković, Slavoljub. „Balkanska komunistička federacija i makedonsko nacionalno pitanje”. *Istorija 20. veka* 2/1994, 49–59.
- Čepreganov, Todor. *Velika Britanija i Makedonskoto nacionalno prašanje (avgust 1944–1948)*. Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1997. (Macedonian Cyrillic)
- Čičovska, Vesela. „Bulgaria’s International Cultural Relations (September 9, 1944–1948)”. *Bulgarian Historical Review* 3/1975, 3–27.
- Čičovska, Vesela. „Organizacionno izgraždane i dejnost na Bălgaro-săvetskite družestva (1944–1946 g.)”. *Istoričeski pregled* 4–5/1967, 72–96. (Bulgarian Cyrillic)
- Čulinović, Ferdo. *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.
- Daskalov, Georgi. *Bălgaro–jugoslavski političeski otnošenija 1944–1945*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, 1989. (Bulgarian Cyrillic)
- Dimitrov, Dimităr. „Narodnoosvoboditelinite vojski na Makedonija, vzaimodejstvuvašti s Bălgarskata narodna armija (septemvri–noembri 1944 g.)”. *Istoričeski pregled* 2/1988, 41–53. (Bulgarian Cyrillic)
- Dimitrov, Dimtăr. „Părva armija i Jugoslavskite narodnoosvoboditelni vojski na Kjustendilsko-skopskoto i Skopsko-prištinskoto napravlenie prez Otečestveneta vojna (1944–1945 g.)”. *Isotričeski pregled* 1/1983, 64–76. (Bulgarian Cyrillic)
- Dragišić, Petar. „Zbrinjavanje jugoslovenske dece u Bugarskoj 1945. godine”. *Istorija 20. veka* 2/2001, 103–110.
- Dragišić, Petar. *Jugoslovensko–bugarski odnosi 1944–1949*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007.
- Dželedžić, Milovan. „Borbe u Sremu u zimu 1944/1945. godine”. *Vojnoistorijski glasnik* 2/1975, 9–53.
- Giņčev, Georgi. „Iz prinosa na Blgarija za osvoboždenieto na Jugoslavija ot nemsokofašistko igo”. *Istoričeski pregled* 6/1969, 3–23. (Bulgarian Cyrillic)
- Hristov, Filju. „Deveti septemvri i Bălgarskata narodna armija”. *Istoričeski pregled* 2–3/1969, 172–193. (Bulgarian Cyrillic)

- Kalinova, Evgenija. „Vážnikvane na Otečestvenija front v godinite na Vtorata svetovna vojna”. *Istorija na Otečestvenija front/Săjuz v Bălgarija. Tom 1*, sàs. Iskra Baeva, 11–45. Sofija: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, 2012. (Bulgarian Cyrillic)
- Kalinova Evgenija, *Pobeditelite i Bălgarija (1939–1945)*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, 2004. (Bulgarian Cyrillic)
- Kljaković, Vojmir. „Jugoslovensko-bugarski odnosi u periodu august–oktobar 1944. godine u svjetlu sporazuma u Krajovi”. *Vojnoistorijski glasnik* 3/1981, 39–67.
- Krempton, Ričard. *Balkan posle Drugog svetskog rata*. Beograd: Clio, 2003. (Cyrillic)
- Lalkov, Milčo. *Om nadežda kăm razočarovanie. Idejata za federacijata v balkanskija jugoistok (1944–1948 g.)*. Sofija: „Vek 22”, 1994. (Bulgarian Cyrillic)
- Ljubomirovna Valeva, Elena. „Bolgarija v gody vtoroj mirovoj vojny”. *Bolgarija v XX veke. Očerki političeskoj istorii*, red. Elena Ljubomirovna Valeva, 262–301. Moskva: Institut Slavjanovedenija: 2003. (Russian Cyrillic)
- Marinov, Ivan. „Prinosăt na Bălgarija za pobedata nad hitleristka Germanija”. *Istoričeski pregled* 4/1978, 42–51. (Bulgarian Cyrillic)
- Matev, Kaloyan. *Red Wind over the Balkans. The Soviet offensive south of the Danube, September–October 1944*. Warwick: Helion & Company Ltd, 2019.
- Mitrovski, Boro. „Zajednička dejstva jugoslovenskih i bugarskih jedinica na teritoriji Jugoslavije od oktobra 1944. do maja 1945”. *Vojnoistorijski glasnik* 1/1966, 3–29.
- Mitrovski, Boro. „Ponovo neistine o doprinosu i ulozi bugarske narodne armije u borbama za oslobođenje Jugoslavije 1944–1945”. *Vojnoistorijski glasnik* 2–3/1987, 163–180.
- Недев, Светлозар. „Сталин и Българската армия”. *Призвание и всеодайност. В чест на 70-годишния юбилей и 40-годишната научна дейност на проф. д.и.н. Витка Тошкова*, сьс. Луиза Ревякина, 255–284. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2011. (Bulgarian Cyrillic)
- Nešović, Slobodan. *Jugoslavija–Bugarska, ratno vreme 1941–1945*. Beograd, Sarajevo: Narodna knjiga, Prosveta, Svjetlost, 1978.
- Nešović, Slobodan. *Na žeravici. Pokušaj Bugarske da se povuče iz rata (1943–1944)*. Beograd: Narodna knjiga, 1983.
- Palešutski, Kostadin. *Jugoslavskata komunističeska partija i makedonskijat văpros 1919–1945*. Sofija: Bălgarskata akademija na naukite, 1985. (Bulgarian Cyrillic)
- Petkov, Dimitr. „Eše ob otnošenijah meždu bolgarskimi i jugoslavskimi kommunistami v period sentjabr' 1943–ijul' 1946”. *Bulgarian Historical Review* 3–4/2009, 138–164. (Bulgarian Cyrillic)
- Petranović, Branko. *Balkanska federacija: 1943–1948*, Šabac: Zaslon, 1991.

- Petrov, Biser. „Văzstanovjane na slavjanskoto dviženie v Bălgarija v kraja na 1944 g.“. *Istoričeski pregled* 5–6/ 2016, 73–86. (Bulgarian Cyrillic)
- Pintev, Stojan. „Great Britain and the Armistice with Bulgaria (September–October 1944)“. *Bulgarian Historical Review* 1/1986, 3–14.
- Pintev, Stojan. „Načalna dejnost na Săjuznata kontrolna komisija v Bălgarija (oktomvri 1944–januari 1945 g.)“. *Istoričeski pregled* 4–5/1979, 196–204. (Bulgarian Cyrillic)
- Pintev, Stojan. „Principăt na bezuslovna kapitulacija i primiriето s Bălgarija – oktomvri 1944. g.“. *Istoričeski pregled* 3–4/1998, 37–60. (Bulgarian Cyrillic)
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*. Beograd: Nolit, 1988.
- Popović, Nikola. *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu (1941–1945)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988.
- Revjakina, Luiza. „Săjuznata kontrolna komisija v Bălgarija (noemvri 1944–dekemvri 1947)“. *Velikite sili, Balkanite i Bălgarija prez Vtorata svetovna vojna. Meždunarodna naučna konferencija 21–23 april 2015, Sofija*, sās. Aleksandăr Grebenarov, 45–68. Sofija: Institut za istoričeski izsledvanija – BAN, Voenna akademija „Georgi Stojkov Rakovski“, 2016, 45–68. (Bulgarian Cyrillic)
- Ristović, Milan. „Britanska balkanska politika i jugoslovensko-bugarski pregovori (novembar 1944–mart 1945)“. *Istorija 20. veka* 1/1985, 69–94.
- Stojiljković, Miroslav. *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989.
- Tomanić, Boris S. „Jugoslavija i Bugarska 1941–1945: između sukoba i saveza“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2022. (Cyrillic)
- Tomanić, Boris. „Sudbina jugoslovenskog poslanstva u Bugarskoj 1941–1944“. *Tokovi istorije* 2/2023, 167–191. (Cyrillic)
- Tomanić, Boris. „The Relations between Yugoslavia and Bulgaria during the Second World War (1939–1945): general reviews and analyses“. *Istorija 20. veka* 2/2023, 323–344.
- Toškova, Vitka. „Bulgaria between the USSR and the USA (1944–1946)“. *Bulgarian Historical Review* 1/1995, 66–90.
- Veljanovski, Novica. *Makedonija vo jugoslovensko-bugarskite odnosi (1944–1953)*. Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1998. (Macedonian Cyrillic)
- Životić, Aleksandar. „Jugoslavija, velike sile i makedonsko pitanje“. *Zbornik Matice srpske za istoriju* 85/2012, 113–130. (Cyrillic)

Borba, 1944, 1945. (Cyrillic)

Politika, 1944, 1945. (Cyrillic)

Summary

Boris Tomanić

ON A NEW PATH. THE ESTABLISHMENT OF RELATIONS BETWEEN YUGOSLAVIA AND BULGARIA AT THE END OF THE SECOND WORLD WAR

Abstract: The paper analyzes the establishment of relations between Yugoslavia and Bulgaria at the end of the Second World War. In the first part of the text, a brief analysis of the relations between the communist parties of Yugoslavia and Bulgaria is given. Special attention was paid to the military and political prerequisites for cooperation. The geopolitical strategy of the Soviet Union reactivated the idea of a Balkan (South Slavic) Federation, so the fluctuations on this issue are dealt with in particular in the second part of the text. The weakening of these ideas led to more intensive work on bilateral cooperation, which was crowned by the establishment of diplomatic relations. This cooperation is analyzed in the last chapter. The paper is based on unpublished archival material stored in the archives in Serbia, North Macedonia and Bulgaria, published sources, the press and relevant literature.

Keywords: Yugoslavia, Bulgaria, Soviet Union, Second World War, Balkan (South Slavic) Federation, military cooperation, cultural cooperation, diplomatic relations

Finding themselves on the opposite sides at the beginning of the Second World War, Yugoslavia and Bulgaria severed relations in April/May 1941. Bulgaria annexed the southeastern parts of Yugoslavia, and the Yugoslav government declared that it was at war with its Eastern neighbor from April 6, 1941. In the years of upheaval and in the final phase of the Second World War, due to various internal and external political circumstances, the two countries started on a path towards rapprochement. In a pro-Soviet environment under the direct influence of the USSR, Yugoslavia and Bulgaria began to normalize their relations in late September 1944. With the establishment of military cooperation owing to the Agreement signed in Craiova on October 5, relations were *de facto* established. After that, the two states found themselves on the threshold of a common federation. The idea of the Balkan (South Slavic) Federation was dictated from Moscow and was supposed to serve as a polygon for the realization of Soviet interests in this part of Europe. The conception of creating this federation began to be realized after the Bulgarian signing of the armistice with the Allies on October 28, 1944, but under the pressure of the Western Allies, primarily the United Kingdom, from the end of January, it turned into a Mutual Assistance Agreement. The collapse of the idea of the Balkan (South Slavic) Federation

meant that the two countries should start building relations in a more classic form. Unofficial diplomatic relations were first established on December 1, 1944 and January 12, 1945. After the establishment and development of cultural and economic ties, especially since the beginning of 1945, diplomatic relations were finally established on May 8, 1945.